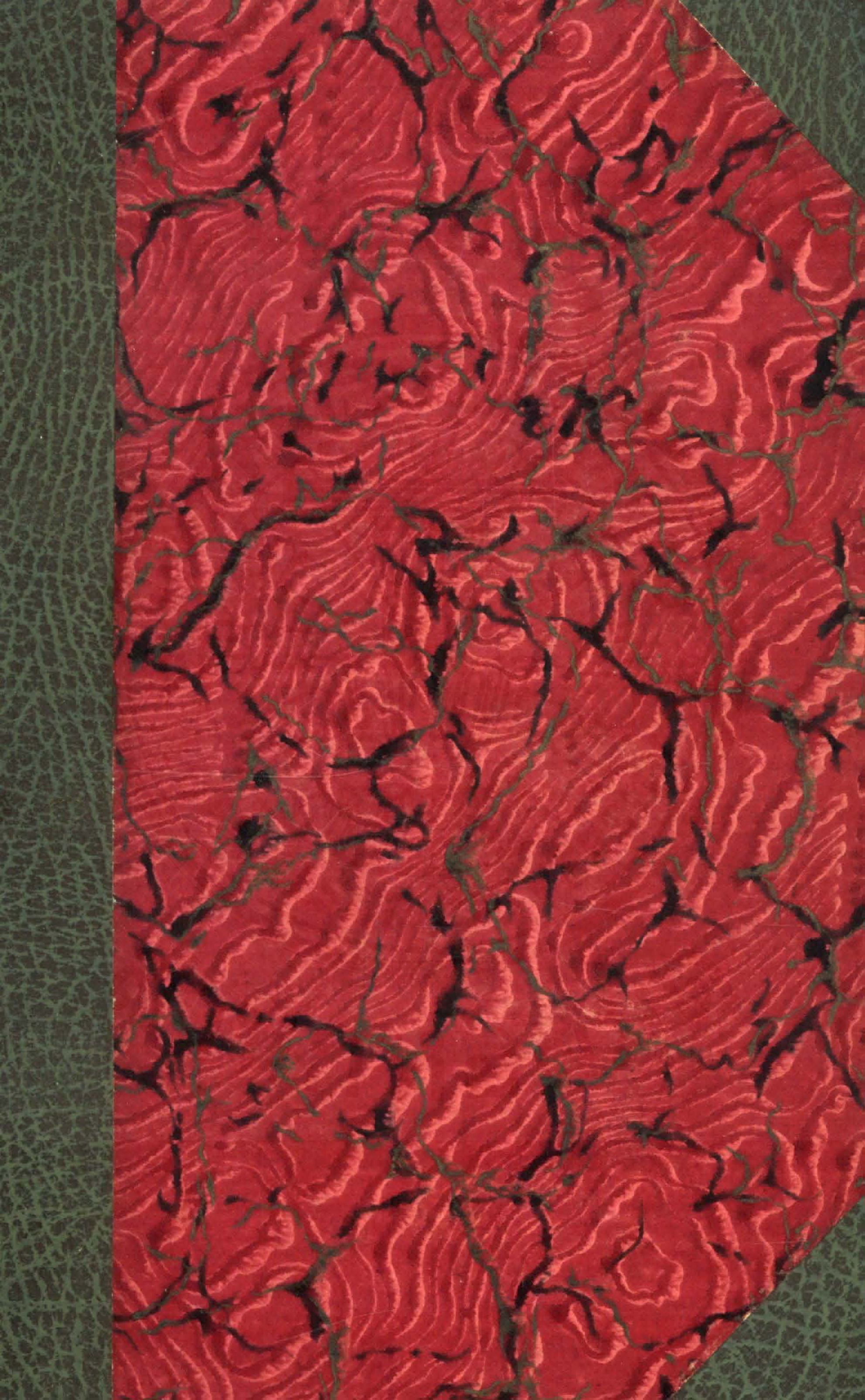

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๖

ตำราเล่นหนังในงานมหรศพ

พิมพ์ครั้งที่ ๒ แจกในงานศพ

นายพันเอก พระหัดถสารศุภกิจ (พึ่ง สหัสรจินดา)

ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

มิตรสหายของนายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ (พึ่ง สหัสรจินดา) ได้มอบฉันทให้อำมาตย์เอก พระสฤษดิ์พจนกร มาขออนุญาตต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เพื่อจะพิมพ์หนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๖ ซึ่งว่าด้วยตำราเล่นหนังในงานมโหรศพอีกครั้ง ๑ เพื่อจะแจกในการกุศลปลงศพนายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ หนังสือเรื่องนี้ได้พิมพ์ครั้งแรกแจกในงานพระศพพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าชายโตสินี เมื่อเดือนเมษายนปีนี้ บัดนี้ก็หาฉบับยากอยู่แล้ว ซึ่งเจ้าภาพในงานศพนายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ มีศรัทธาจะพิมพ์อีกครั้ง ๑ กรรมการหอพระสมุดอนุโมทนาด้วย จึงอนุญาตให้พิมพ์ตามประสงค์.

อนึ่งเจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติพระหัตถสารศุภกิจ (พึ่ง สหัสรจินดา) ส่งมาขอให้พิมพ์ไว้ได้ในหนังสือนี้ด้วย จึงได้ให้พิมพ์ต่อคำนำนี้ไป ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในส่วนกุศลบุญราษีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญในการปลงศพ นายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ ด้วยอัธยาไศรยไมตรีต่อผู้ซึ่งล่วงลับไป แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้ได้อ่านกันแพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับหนังสือเรื่องนี้ไปคงจะอนุโมทนาด้วยทั่วกัน

ดำรงราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓

ประวัตินายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ

นายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ (พึ่ง สหัสรจินดา) เปนบุตรขุนธนรัตน์ ฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เกิดณวัน ๒ ๓ฯ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๔๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๒๕

ตำแหน่งราชการ

แรกเข้ารับราชการเปนเสมียนที่พระคลังจังหวัดไชยนาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ แล้วสับเปลี่ยนตำแหน่งแลเปลี่ยนท้องที่ ๆ รับราชการเปนลำดับมา ถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเปนผู้ช่วยพระคลังจังหวัดนครสวรรค์ แล้วย้ายไปเปนพระคลังจังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๔๔๙ เปนผู้รั้งพระคลังมณฑลปราจิณ พ.ศ. ๒๔๕๐ เปนพระคลังมณฑล มณฑลปราจิณนั้นเอง

พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ย้ายไปรับราชการในกระทรวงกระลาโหม เปนผู้ช่วยเจ้ากรมคลังเงินทหารบก พ.ศ.๒๔๕๖ เปนผู้ช่วยปลัดบาญชีกระทรวงกระลาโหม พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เปนตุลาการสำรองในศาลทหารบกกลาง เพิ่มจากน่าที่เดิมอีกตำแหน่งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๖๐ เลื่อนขึ้นเปนเจ้ากรมคลังเงินทหารบก แลคงรับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้ตลอดมาจนถึงแก่กรรม

ยศ

ยศในฝ่ายพลเรือนไม่ปรากฎในสมุดประวัติของนายพันเอก พระหัตถสารศุภกิจ ว่าได้รับพระราชทานชั้นใด อาจเปนเพราะย้ายไปรับราชการในกระทรวงกระลาโหมเสียก่อนมีพระราชบัญญัติกำหนดยศ

ข้าราชการพลเรือนให้เปนยุติได้ แต่ยศในทางทหารนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เปนว่าที่นายพันตรี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานยศเปน นายพันตรีพ.ศ. ๒๔๕๙ เปนนายพันโท พ.ศ. ๒๔๖๑ เปนนายพันเอก

บันดาศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับประทวนเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เปนขุนโกษานครสวรรค์ ถือศักดินา ๔๐๐ ไร่

พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบันดาศักดิ์เปนหลวง ประสิทธิ์สมบัติ ถือศักดินา ๖๐๐ ไร่

พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเปนพระหัดถสารศุภกิจ ถือศักดินา ๑๐๐๐ ไร่

เครื่องราชอิศริยาภรณ์แลเหรียญ

พระหัดถสารศุภกิจได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ แล เหรียญ คือ เหรียญรัชมงคล เหรียญรัชมังคลาภิเศก เหรียญบรม ราชาภิเศก เบญจมาภรณ์ ช้างเผือก จตุรถาภรณ์ มงกุฎสยาม

นายพันเอก พระหัดถสารศุภกิจป่วยเปนอหิวาตกโรคถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ อายุได้ ๓๙ ปี

นายพันเอก พระหัดถสารศุภกิจ เปนผู้มีความอุสาหะต่อราชการ ทั้งเปนผู้มีใจคอกว้างขวางหนักแน่น มีความอารีต่อญาติแลมิตร สหายเปนอย่างดีผู้หนึ่ง เมื่อมาถึงแก่กรรมลง จึงเปนที่เสียดายแล เศร้าโศกแก่ญาติมิตรโดยมาก ได้พร้อมกันจัดการศพเท่าที่สามารถ จะพึงทำได้

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

เรื่องหนังที่เล่นในงานมโหรศพ

๏ บัดนี้จะได้อธิบายด้วยเรื่องหนังซึ่งเปนเครื่องเล่นอย่างหนึ่งของชาวเรา ก็หนังนี้ถ้ามีงานมโหรศพเมื่อใด ก็จำเปนที่จะต้องตั้งจอขึ้นเล่นเมื่อนั้น

เพราะเหตุใดเล่า ๆ เหตุที่ทำให้ครึกครื้นเอิกเกริกในงานอย่างหนึ่ง ทำให้เหิมเกริมในที่ประชุมชนที่มาดูงานได้อย่างหนึ่ง ด้วยการที่เล่นนั้นอาไศรยเรื่องนารายน์สิบปาง ๆ ที่สิบ ที่เรียกว่าเรื่องรามเกียรติ์เอามาจับเล่นเปนตอน ๆ ไป แลสลักแผ่นหนังขึ้นไว้เปนรูปภาพตามท้องเรื่อง มีรูปพระราม พระลักษณ์ ทศกรรฐ์ นางสีดา เปนต้น เอาขึ้นเชิดชูทาบเข้ากับจอให้แสงไฟขาวส่องสว่างออกมาเห็นรูปภาพนั้นแล้วพากย์เจรจากันแลติดตลก พลางตีพิณพาทย์ระนาดฆ้องกลองตะโพนขันฦๅลั่น สนั่นเสียงกรับโกร่งโหม่งม้าล่อแซ่เซ็งไป การที่เล่นดังนี้จึงได้ครึกครื้นสนุกสนาน ชักให้คนเปนอันมากมาประชุมดู เพราะฉนั้นงานมโหรศพจึงได้เล่นหนังแทบทุก ๆ งาน จะเว้นบ้างก็น้อย ด้วยการเล่นหนังนี้ เปนเครื่องทำให้ครึกครื้นในงานอย่างยิ่ง.

ว่าด้วยวิธีทำตัวหนัง

จะขอกล่าวอธิบายถึงวิธีทำตัวหนังแลวิธีทำจอ แลการที่จะเล่นหนังนี้ก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงผลประโยชน์ของการเล่นหนังนี้ต่อไป

ก็วิธีซึ่งจะทำเปนตัวหนังขึ้นนั้น เอาหนังโคมาแช่น้ำให้อ่อนแล้วขึงผึ่งแดดไว้จนแห้งแล้วเอาเหล็กขูด ๆ ให้บาง ดูจนสม่ำเสมอเรียบร้อยจึงเอาเขม่าก้นหม้อ ฤๅกาบมะพร้าวเผาก็ได้ละลายด้วยน้ำเข้าเช็ด ทาผืนหนังนั้นให้ทั่วทั้งสองด้าน ดูพอดำดีแล้วตากไว้ให้แห้งเมื่อแห้งจึงถูด้วยใบผักเข้าประสงค์จะให้เปนมัน แล้วจึงหาช่างเขียนที่ฝีมือดีมาเขียนเปนรูปภาพต่าง ๆ ตามความต้องการของเจ้าของนั้น เมื่อเขียนแล้วตรวจดูช่องไฟไม่ขัดขวางจึงลงมือสลัก เครื่องมือสลักนั้นมีสิ่วฉากอย่างหนึ่ง สิ่วเล็บมืออย่างหนึ่ง มุกใหญ่, มุกกลาง, มุกยอดอย่างหนึ่ง มุกนี้สำหรับกัดตามเส้นรูปภาพ ถ้าสลักตามลวดลายฤๅกนกแล้ว ต้องใช้สิ่วเล็บมือฤๅสิ่วฉากใหญ่เล็กตามสมควร

ครั้นสลักเสร็จแล้วจึงย้อมให้เปนสีต่าง ๆ บ้างเล็กน้อยตามความต้องการ ถ้าจะให้สีขาวเอาเหล็กขูด ๆ ที่หนังให้หมดสีดำที่ทาเขม่าไว้ก็เปนสีขาว ถ้าจะให้เปนสีเขียว เอาจุณสีฝนกับน้ำมะนาวทาก็เปนสีเขียว ถ้าจะให้เปนสีแดงเอาน้ำฝางกับสารส้มทาก็เปนสีแดง ถ้าจะให้เปนสีเหลืองเอาน้ำฝางทาแล้วเอาน้ำมะนาวถู ๆ เข้าก็เปนสีเหลือง แต่หนังตัวนางนั้นถ้าจะให้แลดูเปนขาว ก็สลักเอาพื้นตัวออกเสีย เมื่อเชิดทาบเข้ากับจอ พื้นจอส่องออกมาก็เห็นเปนขาว หนังสลักเอาพื้นตัวพื้นหน้าออกเช่นนี้เรียกกันว่า "นางหน้าแขวะ"

ครั้นเมื่อย้อมสีต่าง ๆ สำเร็จแล้ว จึงเอาไม้มาสี่ซีกขนาบเข้าสองข้าง สำหรับที่จะได้ถือจับเชิดไปเชิดมา แต่หนังที่สลักสำเร็จเปนตัว

ขึ้นแล้วนั้นก็บัญญัติชื่อต่าง ๆ กัน หนังที่เปนรูปเดินไม่ว่ายักษ์, ลิง, มนุษย์, นาง, สุดแต่เปนรูปเดินแล้วเรียกชื่อว่า "คเนจร"

หนังที่เปนรูปท่าเหาะไม่ว่า ยักษ์, ลิง, สุดแต่เปนท่าเหาะแล้วเรียกชื่อว่า "ง่า"

หนังที่เปนสุมพลสำหรับยกทัพ ไม่ว่ายักษ์, ลิง, สุดแต่เปนสุมพลแล้ว เรียกชื่อว่า "เขน"

หนังที่เปนรูปลิงขาวมัดลิงดำมาหาฤาษีนั้น เรียกชื่อว่า "เตี้ยว"

หนังที่เปนรูปตลกนั้น เรียกชื่อว่า "จำอวด" หนังจับสามนั้นเรียกชื่อว่า "จับหนึ่ง, จับสอง, จับสาม," แล้วยังมีหนังฉากหนึ่ ๑ ฉากไล่ ๑ ลากชาย ๑ หนังโก่ง ๑ หนังแผลง ๑ หนังไหว้ ๑ หนังรถ ๑ หนังเมือง ๑ หนังพลับพลา ๑ หนังปราสาทพูด ๑ หนังปราสาทโลม ๑ รวมชื่อของหนังที่สมมตเรียกกันนั้นต่าง ๆ นักเหลือที่จะพรรณา

อนึ่งหนังสำคัญอีกสามตัวที่ผู้เล่นเคารพนับถือกันนักนั้น คือรูปพระแผลงสองตัว รูปฤาษีตัวหนึ่ง รวมสามตัวนี้เรียกชื่อว่า "หนังเจ้า" หนังเจ้านี้เมื่อจะทำขึ้นได้ก็ดูเปนการลำบากสักหน่อย คือรูปพระแผลงสองตัวนั้น ต้องหาหนังโคตายพรายมาทำ หนังรูปฤาษีนั้น ต้องหาหนังเสือฤาหนังหมีก็ได้ เอามาทำจึงจะถือกันขลัง

หนังเจ้าทั้งสามนั้น เมื่อจะเขียนจะสลักคนเขียนคนสลักต้องนุ่งขาวห่มขาว แล้วรีบเขียนรีบสลักให้แล้วในวันเดียว อย่าให้การข้ามขวบค้างคืนได้

อนึ่งเมื่อเวลาจะเขียนจะสลักนั้น ต้องมีสิ่งของที่สำหรับคำนับครู คือบายศรีปากชาม ๑ เครื่องกระยาบวช ๑ ศีศะสุกร ๑ เงินติดเทียนด้วย ๖ บาท ของเหล่านี้เมื่อบูชาครูเสร็จแล้ว ก็เปนผลประโยชน์ของผู้เขียนผู้สลัก ครั้นสลักเสร็จจึงระบายสีเจ้าทั้งสามตัว รูปพระแผลงสองตัวระบายสีเขียวตัวหนึ่ง สมมตเปนรูปพระนารายน์ ระบายสีเหลืองอ่อนฤๅปิดทองก็ได้ตัวหนึ่ง สมมตเปนรูปพระอิศวร รูปหนังเจ้าทั้งสามองค์ใช้ระบายสีต่าง ๆ ตามลายผ้านุ่งแลกนก ผิดกับหนังตามธรรมดาเพราะเอามาใช้ตั้งเบิกหน้าพระแต่เวลายังไม่ค่ำ

ว่าด้วยวิธีทำจอ

วิธีซึ่งทำจอหนังนั้น เอาผ้าขาวบางอย่างหยาบมาตัดเพลาะกันเข้าพอควร ใช้ทำที่กลางผืนจอเพื่อจะให้สว่างเห็นตัวหนังชัด ที่ด้านมืดสองข้างใช้ผ้าขาวดิบอย่างหนา ประสงค์จะให้เงามืดแฝงตัวหนังออกมาเหมือนที่ออกฉาก ริมจอทั้งสี่ด้านนั้นใช้ผ้าแดงผ้าเขียวคราม เพราะติดกันสองผืนเย็บวงรอบกับจอไป ประสงค์จะสอดสีกันแลดูงาม แล้วเอาเชือกตัดเปนตอน ๆ ตามด้านยาวสองด้านสมมตเรียกว่า "หนวดพราหมณ์" สำหรับจะได้ผูกเหนี่ยวกับคร่าวบนคร่าวล่าง

ผ้าที่สำหรับวงหลังจอซึ่งเรียกว่าบังคับเพลิงนั้น แต่ก่อนใช้ผ้าใบสาคูเช่นทำใบเรือ แต่ปัตยุบันนี้ใช้ผ้าขาวดิบ

ขนาดของจอนั้น ถ้าจอยาวตามธรรมดาใช้ยาว ๗ วา ๒ ศอกเศษ ถ้าเปนงานที่เล่นประชันกันฤๅงานใหญ่ ๆ เจ้าภาพแขงแรง ก็ใช้จอยาวถึง ๙ วาก็มี ๑๑ วาก็มี ตามท้องไชยภูมิจะสมควร

ระบายห้อยน่าจอนั้นใช้ผ้าแดงข้าง เขียวข้าง ดำข้างสลับกันสองชั้น แล้วเอาทองอังกฤษฤๅอังกฤษย่น ฤๅกระดาษน้ำตะโกสลักเข้าเปนลวดลายต่าง ๆ ติดเข้ากับระบายจอ ข้างก็เอากระจกเงาเข้าติดเปนเนื่องไป แล้วห้อยแขวนด้วยลูกรุ่ยตามชายระบายจอนั้นประสงค์จะให้แลดูงามแปลยปลาบในตา.

จออย่างหนึ่งที่เรียกว่าจอแขวะนั้น แต่บุราณมาก็มิได้มี พึ่งจะมาเกิดขึ้นประมาณ ๒๕ ปี ๒๖ ปีนี้ จอแขวะนั้นเจาะที่ผ้าดิบสองข้างจอเปนช่องประตูออกมาแล้วทำเปนซุ้มประตูเช่นประตูเมืองทั้งสองด้าน ที่จอด้านหนึ่งเขียนเปนแผนที่เมืองลงกา ด้านหนึ่งเขียนเปนแผนที่พลับพลาของพระราม แล้วเขียนรูปนางเมขลารูปรามสูรเหาะล่อแก้วกันอยู่มีดวงพระอาทิตย์พระจันทร์อยู่เบื้องบนข้างละด้านแลดูก็เรียบร้อยไม่ขัดตาชอบกลอยู่ ด้วยจอแขวะนี้มีผู้คิดยักย้ายทำขึ้นก็เห็นว่าดีกว่าเก่าเพราะประกอบความงดงามแล้วทำให้คนเชิดคนเจรจาเข้าออกสบาย ไม่ต้องก้มดังชั้นหลัง ๆ มาสมัยนี้ยิ่งประกอบความคิดในการที่จะตกแต่งประดับประดาจอยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมควรกับความเจริญของบ้านเมือง.

ว่าด้วยวิธีตั้งจอ

วิธีที่จะตั้งจอหนังนั้นถ้าผืนจอกว้างเจ็ดศอกเศษ กำหนดใช้เสาจอยาวสามวา ถ้าผืนจอกว้างออกไปยาวออกไปก็ต้องใช้เสายาวออกไปตามส่วนของจอนั้น เสาจอนี้ใช้ ๔ ต้นกล่อมเสียให้กลมเรียบร้อยแล้วมีเม็ดรูปต่าง ๆ ตามแต่จะชอบใจของเจ้าของติดปลายเสาทุก ๆ ต้นแล้วเจาะที่ปลายเสาต่ำลงมาประมาณศอกหนึ่งติดลูกรอกสำหรับที่จะได้

ชักรอกเอาคร่าวที่ขึงผืนจอขึ้นไป ปลายเสาทั้ง ๔ ต้นนั้น ปักหางนกยูงมัดเปนกำใหญ่ ยอดหางนกยูงนั้นเสียบธงแดงบ้าง ธงตราช้างบ้าง เมื่อลมพัดมาสบัดธงไหว ๆ แลดูสง่างามยิ่งนัก.

ยังเสาสำหรับผ้าบังเพลิง ที่อ้อมวงหลังจอนั้น ใช้ ๖ ต้นมีธงแดงเสียบปลายเสาแต่ ๔ ต้น สองต้นนั้นไม่ต้องเสียบธง เพราะเหนี่ยวมาผูกติดไว้กับจอจนไม่แลเห็น แล้วมีเชือกแดงสองเส้นผูกเข้าตะกรุดเบ็ดไว้ ที่คร่าวข้างบนข้างละเส้น สำหรับเหนี่ยวรั้งเอาเสาบังเพลิงมาผูกไว้กับจอให้แน่น แล้วโยงถ่างไปข้างน่าข้างหลังด้านละสองสายเพื่อจะมิให้จอล้ม เสาบังเพลิงอีก ๔ ต้นที่เสียบธงนั้นก็มีเชือกเหนี่ยวโยงไปข้างหลัง เพื่อจะมิให้ล้มซวนเซไปเหมือนกัน

การที่จะปักเสาจอนั้น เมื่อถึงวันกำหนดงานเจ้าของหนังก็ขนเอาเครื่องจอไป แล้วถามเจ้าของงานว่าจะตั้งที่ตรงไหน เจ้าของงานต้องมาชี้ที่ให้ เมื่อชี้ที่ให้แล้วก็ขุดหลุมลงยกเสาทั้ง ๔ ต้นขึ้นชักรอกเอาผืนจอขึ้นไปขึงให้ตึงเรียบร้อย แล้วติดบังเพลิงด้านหลังเหนี่ยวรั้งเชือกที่โยงให้แน่นหนา มีแผงเชิงจอเปนผืน ๆ เขียนลวดลายต่าง ๆ ยกมาตั้งบังเข้าที่น่าจอเฉภาะแต่ที่ตรงสว่าง ที่มืดสองด้านนั้นไม่บังแผง เพื่อจะเบิดไว้เปนทางเดินให้คนเชิดเจรจาเข้าออก.

ส่วนข้างในจอนั้นก็ปักหลักแป้นไว้กลางจอสำหรับใส่ไต้ จะได้ส่องสว่างออกมาเห็นตัวหนัง แล้วตระเตรียมเอาโกร่งกรับสำหรับตีมาทอดวางไว้เสร็จ เมื่อเวลาเล่นจะได้เคาะประโคม เปนเครื่องเอิกเกริก การที่พรรณามานี้เปนอย่างแบบโบราณ ถ้าการสมัยประจุบันนี้การที่

ตกแต่งจอก็คิดพลิกแพลงยักย้ายงดงามขึ้นกว่าเก่าหลายเท่า คือใช้จอแขวะมีประตูเข้าออกดังพรรณามาแล้วนั้น แล้วที่น่าจอก็ยกพื้นเลียบกระดานปูเสื่อมีรั้วลูกกรงล้อมรอบเปนเขตรแดนกั้นไว้มิให้คนดูรุกเข้ามากีดที่ในการที่จะเล่นหนังได้ แลตามรั้วลูกกรงนั้นก็มีหลักรายเปนจังหวะสำหรับที่จะตั้งโคมไฟให้ส่องแสงสว่างเห็นทั่ว ๆ

บางทีถ้างานใหญ่ ๆ ก็สานแผงผูกโครงทำเปนภูเขาเข้าที่น่าจอแล้วปลูกต้นไม้ใหญ่เล็กประดับประดาด้วยดอกผลกล่นเกลื่อนดูไสวแล้วก็มีกุฎีฤาษีที่เชิงเขาปานประหนึ่งว่าเปนจริง บ้างก็ยกเสามุงหลังคาทำเปนโรงคร่อมจอหนังเข้าอีกชั้นหนึ่ง แล้วก็ประดับตกแต่งโรงนั้นโดยวิจิตรต่าง ๆ เหลือที่จะร่ำพรรณาให้สิ้นสุดได้ การที่ตกแต่งโรงหนังนี้ก็คงจะสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามกาลตามสมัย

ว่าด้วยวิธีเล่นหนัง

วิธีที่จะเล่นหนังนั้นพอตั้งเสาขึงจอเสร็จแล้ว นายหนังก็สั่งให้คนขนตัวหนังมาทอดไว้ในจอโดยระเบียบเรียบร้อยแล้วขนเครื่องพิณพาทย์แลสิ่งที่จะต้องใช้ในการเล่นนั้นมาพร้อมเพรียง พอถึงเวลาจวนย่ำค่ำพวกคนเชิดคนเจรจาแลตลก กับพวกพิณพาทย์ก็มาพร้อมกันที่จอหนังพอได้เวลาก็เชิญหนังเจ้าทั้งสามองค์ออกมาตั้งที่น่าจอ เจ้าที่เปนรูปอิศวรนารายน์นั้นตั้งหันหน้าเข้าหากัน เจ้าฤาษีนั้นตั้งกลาง แต่เจ้าสามองค์นี้เมื่อเชิญออกมาก็ไม่ได้ลอดจอ ต้องเชิญอ้อมออกมาข้างหลังจอเพราะนับถือว่าเปนเจ้าจะลอดจอไม่ได้ ครั้นตั้งหนังเสร็จแล้วได้เวลาย่ำค่ำเจ้าของงานก็เอาเทียน ๓ เล่มกับเงินกำนนสองสลึงเฟื้องมาให้แก่

นายหนัง นายหนังก็เอาเทียนไปให้แก่พวกพิณพาทย์เล่มหนึ่ง พวกพิณพาทย์รับเทียนมาจุดที่ตะโพนแล้ว ก็ทำเพลงโหมโรงขึ้นพร้อมกัน เพลงโหมโรงนั้นตั้งเพลงสาธุการขึ้นก่อนแล้วออกตระ รัวสามลา เข้าม่าน ลา เสมอ เปนหกเพลงด้วยกัน แล้วพิณพาทย์ก็หยุด คนเจรจาจึงจุดเทียนมาติดบูชาที่เจ้าหนังทั้ง ๒ องค์ ส่วนคนที่อยู่ในจอก็โห่ขึ้น ๓ หน คนเชิดก็ชูเจ้าที่เปนรูปอิศวรนารายน์ขึ้นที่น่าจอ พวกพิณพาทย์ก็ทำเพลงเชิดต่อไป แต่รูปที่เปนฤาษีนั้นเชิญกลับเข้าจอไว้ คนเจรจานั้นครั้นบูชาเจ้าแล้วก็กลับเข้าไปยืนอยู่ในจอ แล้วยกมือขึ้นปะที่จอห้ามพิณพาทย์ พวกพิณพาทย์ก็หยุด คนเจรจา ๒ คนก็พากย์กันคนละที เรียกว่า "พากย์สามตระ"

พากย์สามตระอย่างบุราณ

ข้าไหว้พระเสร็จเรื่องฤทธา ทศรฐมหา
เปนเจ้าสำหรับพระธรณี
ไหว้บาทวรนารถจักรี ในพื้นปัถพี
ผู้ใดจะเปรียบปานปูน
ชาวพ่อไพร่ฟ้านาขุน เล็งแลใครจะปูน
ทุกท้าวพระยาย่อมรักษา
มิเมียคนหนึ่งเล่า เมื่อจะขึ้นเฝ้าย่อมเล่าลา
เลืองฦๅแต่ก่อนมา เสร็จแล้วจะไหว้ครูเรียน
ครูข้าบ่ายหน้าเข้าจับเอาบังเหียน แต่ล้วนคงกะเรียน ก็จับระบำ
อยู่เปนกง

อุ้มครกยกสากวางลง　　เท้าถีบศรก่ง
ปากก็คายเอาถ่านเพลิงแดง
เบื้องเท้าเธอเหยียบคาย　　ปากก็คายเอาโคมแวง
มีดตรีกระบี่แทง　　พระแผลงเอาไส้ออกเรี่ยราย
ขัดใจท้าวจะแผลงให้ล้มตาย　　อาเภทกลับกลาย
ก็กลายเปนพลของท้าวไท
ยกบุญยอคุณพระวิไสย　　พิณพาทย์ป่างไฉน
เสร็จแล้วจะไหว้ท้าวลา
ท้าวเธอยกหัดถ์ขึ้นวัทยา　　จึงจะเริ่มให้หา
เอาหนังพระโคมาตัดแปลง
จำหลักรูปพระรามา　　นางสีดาเข้าแอบแฝง
พระลักษณ์ผู้ทรงแรง　　จะเริ่มเล่นให้อุ่นวัน
เบื้องซ้ายข้าจะไหว้ทศกรรฐ์　　เบื้องขวาอภิวันท์
สมเด็จพระรามจักริ

๚ ทวย ๑ ๚

เพียงนี้เรียกจบว่าทวย ๑ พิณพาทย์ก็ทบเพลงเชิดอีก คนเจรจา ยกมือขึ้นห้ามพิณพาทย์ แล้วพากย์ทวย ๒ ต่อไป

โอมฤาษีสิทธิฤทธิเดโชไชย　　เดชพระเลิศไกร
ประสิทธิพรมงคล

ศรีศรีสวัสดิอำพน　　ศุขเกษมสถาผล
ขอเกิดสวัสดิมีไชย
ข้าไหว้คุณพระพุทธสบไสมย　　โปรดสัตว์อสงไขย
ให้ลุถึงห้องพระนฤพาน
ข้าไหว้พระอนิรุทธเริ่มการ　　โบ่งย่าท่าธาร
ทุกห้วยละเมาะเซาะเขา
ข้าไหว้เทพอยู่ในน้ำ　　ทุกเถื่อนถ้ำแลลำเนา
ไหว้ครูประสิทธิเรา　　ครูผู้เถ้าสถิตย์เสถียร
ข้าจะขอเล่นเรื่องรามเกียรติ์　　สอนวาดฉลาดเขียน
สอนเรียนฉลุสลักเฉลา
พากย์พลส่งเสียงให้ล้ำเลิศ　　ทั้งคนเชิดให้เพริศเพรา
เล่นล้วนแต่ชาวเรา　　ให้สรรเสริญเยิรยอ
ตัดไม้มาสี่ลำ　　ปักทำขึ้นเปนจอ
สี่มุมแดงยอ　　กลางก็ดาดด้วยผ้าขาว
วาดรูปพระอิศวรรายดาว　　เทียบรถบนกลางหาว
อาทิตย์ก็เลื่อนอยู่เห็นแสง
ลงการากโยษลำแดง　　อยุทธยากล้าแขง
จะเล่นให้ท่านทั้งหลายดู
ไชยศรีโขลนทวารเบิกบานประตู　　ฆ้องกลองตะโพนครู
ดูเล่นให้ศุขสำราญ

หนังเราใช่ชั่วช้าสามาญ　　เล่นมาแต่ก่อนกาล
บ่ห่อนจะมีใครไยไพ
ขอกันสารพัด　　อุบาทว์เสนียดแลจัญไร
ไว้แก่ผู้ไยไพ　　ติหนังที่ดีว่าบ่มิงาม
ข้าขอคุณพระลักษณ์พระราม　　เทพเจ้าผู้ทรงนาม
สถิตย์อยู่ทั่วทุกตัวหนัง

ฯ ทวย ๒ ฯ

จบทวย ๒ พิณพาทย์ก็ทำเพลงเชิดเหมือนครั้งก่อน คนเจรจาก็ยกมือขึ้นห้ามพิณพาทย์หยุด แล้วก็พากย์ทวย ๓ ต่อไป

สำเร็จสนทสานนท์สำแดง　　เขียนแล้วคัดแปลง
เปนเกียรติยศพระรามา
เอาหนังพระโคมาจำหลัก　　ให้เห็นประจักษ์อยู่กับตา
เชิญท่านทั้งหลายมา　　ชมแต่รูปเงาแทน
งามเกลี้ยงเพียงจงกลหัวแหวน　　ท่านผู้เถ้าท่านกล่าวแทน
ว่าหนังนี้เกิดสถาพร
อุปเทห์ท่านบอกให้　　ครูผู้ใหญ่ย่อมสั่งสอน
ขอเดชพระภูธร　　อย่าให้พ่ายแพ้อดสู
ที่ใครแพ้ก็ว่าแพ้　　อยู่ท้อแท้ทำอ่อนหู
ใครชนะเอาเปนครู　　หาท่านผู้รู้มาให้หนัง
เร่งเร็วเถิดนายได้　　เอาเพลิงใส่เข้าหนหลัง
ส่องแสงอย่าให้ยัง　　จะเล่นหนังให้ท่านทั้งหลายดู

ฯ ทวย ๓ ฯ

ส่วนนายไต้ที่คอยอยู่ในจอถือไต้จุดไฟไว้สามลำก็เอาไต้ขึ้นวนบนแป้นสามรอบ แล้วเอาวางลงบนแป้นที่กองไต้ไว้ ไฟก็ติดลุกโพลงขึ้น พวกพิณพาทย์ก็ทำเพลงเชิดขึ้นพร้อมกัน ฝ่ายคนเจรจาก็ออกมาคับเทียนที่จุดบูชาหนัง แล้วก็จุดเจิมเศก ๆ เป่า ๆ ตามวิธีของเขาที่ได้ร่ำเรียนกันมา คนเชิดก็เชิดหนังเจ้ากลับเข้าจอ เท่านี้แหละเปนวิธีที่เรียกกันว่าเบิกหน้าพระ

ก็วิธีเบิกหน้าพระแลพิณพาทย์ทำเพลงโหมโรงดังว่ามานั้น ถ้าเปนส่วนเล่นในราชการหลวงแล้ว ก็มิได้เบิกหน้าพระแลโหมโรงเลย ใช้ปล่อยลิงหัวค่ำทีเดียว ที่ต้องเบิกหน้าพระแลพิณพาทย์ทำเพลงโหมโรงนั้น ต่อเล่นงานของราษฎรจึงใช้.

เมื่อเบิกหน้าพระเสร็จแล้วจึงปล่อยลิงหัวค่ำ ออกลิงหัวค่ำนั้นคือเชิดง่าลิงขาวกับลิงดำออกจับกัน เมื่อเชิดลิงขาวกับลิงดำจับกันนั้น พิณพาทย์ทำเพลงเชิด ครั้นง่าสองตัวเข้า เชิดหนังจับหนึ่งออกสมมตเปนที่ลิงขาวจับลิงดำสองตัวนั้นกำลังจับกันอยู่ เรียกว่า "จับหนึ่ง" พิณพาทย์ทำเพลงเชิดเหมือนกัน แต่ฆ้องกับระนาดมิได้ตี ใช้เป่าแต่ปี่คนเดียว กลองก็ตีกลองเล็กให้เสียงดังตุ๋งขึ้น เรียกว่า "เชิดนอก" เพลงเชิดนอกนี้ปี่ต้องเป่าให้สำเนียงปี่ซัดว่า "จับให้ตัดให้ตาย" จึงจะชมกันว่าปี่ดี แล้วจึงจับหนึ่งเข้า เชิดง่าสองตัวออกมาอีกสมมตเปนลิงสองตัวนั้นจับกันหลุดออกไป แล้วก็เข้าจับกันอีกเรียกว่า "จับสอง" แล้ว หลุดออกไปกลับเข้าจับกันอีกเรียกว่า "จับสาม" พอหนังจับสามเข้า ก็เชิดหนังลิงขาวมัดลิงดำแลหนังรูปฤๅษีออก พิณพาทย์

ก็ทำเพลงเดียวแล้วก็หยุด สมมตเปนลิงขาวชนะลิงดำแล้วมัดลิงดำมา พอพบฤๅษีเข้าฤๅษีขอให้ปล่อย ที่ตรงนี้คนเจรจาออกมาเจรจากันตามเรื่องทำเสียงเปนชาวเหนือกลาย ๆ เมื่อเจรจากันแล้วก็เชิดเดียวกลับหนังขางโรงเมื่อเบิกหน้าพระแล้ว ก็เชิดย้องตันแทงเสือออกแทนลิงหัวค่ำก็มี แต่น้อยนักนาน ๆ จึงจะได้เห็นครั้งหนึ่ง เมื่อปล่อยลิงหัวค่ำฤๅย้องตันแทงเสือแล้ว จึงจับเรื่องในรามเกียรติ์ต่อไปตาม แต่จะเล่นเมื่อตอนไหนไม่กำหนด สุดแล้วแต่จะเตียมตกลงกัน

ว่าด้วยเรื่องที่เล่นหนัง

ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงเรื่องเล่นหนังอย่างบุราณก่อน ทราบว่าแต่บุราณนั้น ชอบเล่นเมื่อทูตขรตรีเศียร พอเล่นไปถึงสองยามพอถึงทูตขรตาย จึงได้เรียกกันว่า "ขรล้ม" แต่คนที่ดูนั้นมากลับเรียกเสียว่า "ล้มขร" พอขรล้มแล้วก็หยุดพักเลี้ยงกันเสียทีหนึ่ง แล้วก็นอนอยู่ที่ในจอนั้นเรียกว่า "หนังยับ" คือเอาหนังพักไว้ที่จอก่อน ครั้นตีสิบเอ็ดทุ่มจวนจะสว่าง ก็ปลุกกันลุกขึ้นเล่นหนังไปอีกพักหนึ่งต่อสว่างจึงได้เลิก ข้าพเจ้าทราบว่าบุราณเขาเล่นกันดังนี้จึงได้เรียกว่า "เล่นหนังยังรุ่ง" คือจวนจะรุ่งต้องเล่นอีกคราวหนึ่ง แต่ปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็กำหนดเล่นกันเพียงครึ่งคืน คือสองยามฤๅเจ็ดทุ่มก็เลิก.

อนึ่งได้ทราบว่าบุราณแต่ก่อนนั้น พิณพาทย์ที่สำหรับเล่นกับหนังก็มีแต่ปี่, ฉิ่ง, กลอง, ตะโพน, เท่านั้น หามีฆ้องวง, ระนาด, ไม่

แล้วมีผู้คิดเติม ฆ้องวง, ระนาด, ขึ้นเปนหกสิ่ง ภายหลังมาถึงทุกวันนี้ ก็ใช้พิณพาทย์เครื่องใหญ่ทีเดียว คือมีปี่สองเลา, ระนาดเอกไม้, ระนาดทุ้มไม้, ระนาดเอกทอง, ระนาดทุ้มเหล็ก, ฆ้องวงใหญ่, ฆ้องวงเล็ก, ฆ้องโหม่ง, ฉิ่ง, ตะโพน, กลองเล็กคู่หนึ่ง, กลองทัด ใหญ่คู่หนึ่งฤๅสองคู่ตามแต่จะใช้ บางทีก็ใช้กลองแขกเข้าด้วย กลองแขกนั้นใช้ตีเมื่อโลมฤๅเมื่อรับร้องลำต่าง ๆ บางทีเมื่อง่าพระกับยักษ์ออกรบกันก็ตีเพลงส่าระหม่าแลแปลงเช่นรำกระบี่กระบอง แต่หนังบุราณนั้นมิได้ใช้กลองแขกเลย.

อนึ่งที่เรียกว่าหนังจับระบำน่าจออย่างบุราณนั้น คือเล่นตั้งแต่เวลาบ่าย ใช้หนังที่เรียกชื่อว่าคเนจรพระ, คเนจรนาง, ตัวหนังนั้นระบายสีตัดเส้นเขียนโดยงดงาม เพราะแลเห็นแต่วัน.

คนเชิดหนังระบำนั้นนุ่งผ้ายกฤๅผ้าเกี้ยวสวมเสื้ออย่างน้อยคาดเข็มขัดโพกผ้าขลิบ แล้วเชิดพระกับนางเปนคู่ ๆ กันไป คนร้องก็ร้องบทระบำ คือลำพระทอง, บาหลิม, เบ้าหลุด, สระบุโหร่ง, คนเชิดก็ทำท่าทางต่าง ๆ ไปตามบท แล้วก็เชิดหนังนางเมขลา, รามสูร, อรชุน, ออกมาเล่นตามเรื่องของระบำ พอเวลาค่ำจึงจับเล่นเรื่องต่อไป.

ครั้นมาภายหลังมีผู้คิดเอาคนเปนตัวระบำแต่งตัวเหมือนลครออกมาเล่นทีเดียว บางทีก็เล่นเปนเรื่องลครแทนระบำไปกว่าจะค่ำ พอค่ำแล้วจึงปล่อยตัวหนังออกมาเล่น บางทีเมื่อเล่นถึงบทที่ดีเพราะก็ปล่อยตัวโขนออกมาเล่นบ้าง แล้วปล่อยตัวหนังออกแกมกันไปจนเลิก เรียก

ว่า "หนังติดตัวโขน" แต่ประจุบันเดี๋ยวนี้มักจะเล่นปล่อยตัวโขนไป แต่เย็นตลอดกลางคืนจนเลิกทีเดียว เพราะตัวโขนเปนตัวคนชักให้คนดูสนุกสนานมากขึ้น ถ้าหนังโรงใดเล่นแต่ตัวหนังเปล่าแล้วดูเหมือนจะกร่อย ๆ ไปสู้ติดตัวโขนหาได้ไม่ ส่วนจอนั้นก็ปักไว้พอเปนพิธี ๆ ว่าเล่นหนังเท่านั้น การที่เล่นหนังฤๅโขนน่าจอนี้ ถ้าเล่นโดยแขงแรงสนุกสนาน คือคนดูชอบใจเสียงฮาลั่นบ่อย ๆ แล้วท่านเจ้าของงานก็ตกรางวัลบ่อย ๆ ตามที่เสียงคนฮา ถ้าเล่นกร่อย ๆ ไม่ค่อยมีเสียงคนฮาแล้วก็ไม่ได้รางวัล

อนึ่งเมื่อกำลังหนังเล่นอยู่นั้น ถ้าเปนงานของราษฎร พอจุดดอกไม้เพลิง หนังก็ต้องหยุดไม่เล่น ต่อจุดดอกไม้เพลิงแล้วจึงจะเล่นต่อไป ถ้าเจ้าของงานยังคัยไม่ให้หยุดก็หยุดไม่ได้ การที่หนังต้องหยุดเมื่อเวลาจุดดอกไม้นั้น ชะรอยจะเห็นว่าคนดูผินหน้าไปดูดอกไม้เสียหมดแล้วก็พูดกันเสียงจ้อก ๆ แจ้ก ๆ ให้กลบเสียงพากย์แลเจรจาไม่ตั้งตาดูหูฟังในการที่จะเล่นหนังนั้น ครั้นจะเล่นไปก็กลัวโคม ๆ เพราะไม่มีคนดู อีกประการหนึ่งจะเห็นว่าเสียงดอกไม้เพลิงคือดอกไม้กระถาง, ระทา, พลุ, ดังกึกก้องนัก กลบเสียงคนพากย์แลเจรจาจะมิได้ยินจึงได้หยุดไว้ ต่อเสียงดอกไม้เพลิงสงบแล้วจึงให้เล่นต่อไป จะเปนด้วยเหตุดังนี้ฤๅยังไรไม่ทราบ แต่เล่นหนังในส่วนราชการนั้นก็มิได้หยุดเลย.

อนึ่งการเล่นหนังนั้น เมื่อจะเลิกพิณพาทย์ต้องทำเพลง วา คือเพลงกราวรำชั้นเดียวนี้เอง เปนธรรมเนียมมาแต่บุราณจนกาลบัดนี้

ว่าด้วยราคาหาหนังไปเล่น

ราคาหาหนังไปเล่นนั้นไม่เท่ากัน บุราณแต่ก่อนหากันไปเล่น ถ้าหนังเปล่าไม่ติดตัวโขนคืนหนึ่งราคาสิบบาท เงินงานสิบบาทนี้ได้แก่เจ้าของหนัง กำนนอีกสองสลึงเฟื้องได้แก่นายหนัง เข้าสารหนึ่งถัง, ปลาหางหนึ่งหาง, เยื่อเคย, พริก, หอม, กะเทียม, ของเหล่านี้สำหรับให้เลี้ยงกันในพวกที่เล่นหนังนั้น เปนแบบธรรมเนียมมาแต่บุราณดังนี้

อนึ่งถ้าจะให้เล่นหนังจับระบำน่าจอแต่เวลาบ่ายไป ราคาคืนหนึ่งสิบหกบาท ถ้าปล่อยตัวโขนแต่เย็นกลางคืนปล่อยตัวหนังข้างแกมกัน ราคาคืนหนึ่งยี่สิบบาท แต่เงินกำนนสองสลึงเฟื้องกับของสำหรับเลี้ยงกันก็คงได้ตามเดิม ข้าพเจ้าทราบว่าหนังบุราณแต่ก่อน เขาหากันไปเล่นเปนราคาตามอัตราเพียงเท่านี้

แต่บัดนี้ตยุบันเดี๋ยวนี้ราคาหนังนั้นมากขึ้นไป คือถ้าหากันไปเล่นแต่หนังเปล่าไม่ติดตัวโขน คืนหนึ่งราคายี่สิบบาท ถ้าติดตัวโขนแต่เวลากลางคืนไม่ต้องเล่นแต่เย็นไป คืนหนึ่งราคาสี่สิบบาท ติดตัวโขนแต่บ่ายไปจนเวลากลางคืน ๆ หนึ่งราคาหกสิบบาท ถ้ายกพื้นน่าจอตกแต่งโดยวิจิตร แล้วเล่นแต่ตัวโขนไปตั้งแต่เวลาบ่ายจนกลางคืน คืนหนึ่งราคาแปดสิบบาทก็มี ร้อยบาทก็มี ร้อยยี่สิบบาทก็มี จะกำหนดแน่ไม่ได้ ตามแต่ผู้หากับเจ้าของหนังจะตกลงกัน แต่กำนนนั้นหกสลึง เงินเบี้ยเลี้ยงแทนสิ่งของสิบสลึง ราคาของหนังในปัตยุบันนี้ขึ้นไปแพงกว่าแต่ก่อนดังนี้

อนึ่งราคาของหนังนั้น ถ้าหากันไปเล่นข้ามหัวเมือง เจ้าของหนังก็คิดราคาขึ้นไปอีก คือถ้าข้ามหัวเมือง ๆ หนึ่ง ก็ขึ้นเงินงานอีกเท่าหนึ่ง ถ้าข้ามสองหัวเมืองสามหัวเมือง ก็ขึ้นเงินงานอีกสองเท่าสามเท่าตามลำดับหัวเมืองไป แต่ถ้าเปนเมืองใกล้กับกรุงเทพ ฯ เช่นเมืองประทุมธานี, เมืองนครเขื่อนขันธ์, สองเมืองนี้ก็คิดเอาแต่ครึ่งงาน ซึ่งคิดเงินงานตามหัวเมืองนี้ ก็คิดได้แต่คืนเดียวที่เล่นวันแรก ต่อมาวันที่สองที่สามก็คิดเอาตามอัตราเดิมเท่านั้น

ว่าด้วยผลประโยชน์ของผู้ที่เล่นหนัง

การผลประโยชน์ในเงินที่เล่นหนังได้นี้ ใช่ว่าเจ้าของจะได้แต่ผู้เดียวก็หาไม่ ถ้าได้เงินงานไปแล้วก็ต้องจำหน่ายจ่ายแจกแก่กันแลกัน ตามบรรดาที่คนไปเล่นนั้น คือถ้าเล่นแต่หนังเปล่าคืนหนึ่งแจกคนเจรจาคนละหนึ่งบาท ตลกคนละหนึ่งบาท คนเชิดคนละสลึงเฟื้อง คนตีโกร่งคนละหนึ่งสลึง พิณพาทย์คนละสองสลึง คนปี่หนึ่งบาท นี่เปนอัตราแจกในงานเล่นหนังเปล่า

ถ้าเล่นโขนน่าจอไปตั้งแต่ย่ำจนกลางคืน คืนหนึ่งแจกคนเจรจาคนละหกสลึง ตลกคนละหกสลึง คนตีกรับคนละหนึ่งสลึง ตัวโขนตัวดีคนละกึ่งตำลึง ตัวกลางคนละหกสลึง ตัวเลวคนละหนึ่งบาท พิณพาทย์คนละสามสลึง คนปี่คนละหกสลึง นี่เปนอัตราแจกเล่นโขนน่าจอ

ส่วนเสียค่าภาษีนั้น ถ้าเปนหนังเปล่าคืนหนึ่งเสียสองสลึง ถ้าติดตัวโขนเล่นแต่เวลากลางคืน คืนหนึ่งเสียสิบสลึง ถ้าติดตัวโขนตั้งแต่เวลาย่ายไปจนกลางคืน คืนหนึ่งเสียสี่บาทสองสลึง นี่เปนอัตราเสียค่าภาษี แต่ถ้าเล่นในส่วนราชการที่เปนหนังหมายแล้ว เงินภาษีก็ไม่ต้องเสีย

เงินงานที่เล่นได้ในการหนังนี้ ถ้าเหลือจากเสียภาษีแลแจกคนบรรดาที่เล่นแล้ว ก็เปนผลประโยชน์ของท่านเจ้าของหนังทั้งสิ้น แต่ถ้าเจ้าของมีผู้คนของตัวเอง คือคนเจรจา, ตลก, พิณพาทย์, แลตัวโขนเปนบ่าวทาษไม่ต้องหาผู้อื่นเขามาแล้ว ผลประโยชน์ก็ได้มากออกไป ผลประโยชน์ของผู้ซึ่งมีหนังแล้วออกเล่นงานนั้น ถ้าจะกะประมาณรายหนึ่ง ๆ ปีหนึ่งคงอยู่ในสามสิบชั่ง ฤๅกว่าขึ้นไป แต่จะกำหนดเอาเปนแน่ทีเดียวก็ไม่ได้ ด้วยผลประโยชน์ในการเล่นหนังนี้สุดแล้วแต่งานจะชุกชุมฤๅไม่ชุกชุม ถ้างานศพชุกชุมฤๅเขามีการฉลองพระฉลองวัดแลแก้สินบนอะไร ๆ ชุมแล้วเขาก็หาหนังไปเล่นบ่อย ๆ ตามซึ่งมีงานนั้น เพราะเช่นนั้นส่วนเงินผลประโยชน์ในงานหนังนี้จึงจะกำหนดเอาเปนแน่ไม่ได้ แต่ซึ่งได้ไปเล่นงานนั้นคงได้เล่นในฤดูแล้งมากกว่าฤดูฝน คือตั้งแต่เดือนสาม, เดือนสี่, เดือนห้า, พอย่างเข้าเดือนหกข้างแรมก็ซาไปไม่สู้หาหนังไปเล่น เพราะเดือนหก, เดือนเจ็ด, เดือนแปด, เดือนเก้า, เดือนสิบ, เดือนสิบเอ็ด, เดือนสิบสอง, ยังเปนระหว่างฝนตกอยู่ ครั้นจะมีงานมีการเล่นหนัง จุดดอกไม้ก็กลัวจะเปนที่เปียกปอนเปื้อนเปรอะฉำแฉะทำให้เสียประโยชน์ไป

ในระหว่างฤดูฝนจึงไม่ค่อยจะได้ไปเล่น แต่ถึงกระนั้นก็ยังได้เล่นในฤดูฝนบ้างรายละสองหนสามหน แต่ต้องมีสัญญาเป็นธรรมเนียมกันมาแต่เดิมว่า ถ้าปล่อยลิงหัวค่ำแล้วจะจับเรื่องเล่นไป แม้นฝนตกลงมาหนังก็ต้องเลิก เจ้าของงานต้องเสียเงินงาน ให้แก่เจ้าของหนังเต็มอัตรา ถ้ายังไม่ได้ปล่อยลิงหัวค่ำฤๅกำลังปล่อยลิงหัวค่ำอยู่แต่ยังไม่ได้เล่นเรื่อง ถ้าฝนตกลงมากำลังนั้นหนังก็ต้องเลิกอยู่เอง เจ้าของหนังจะคิดเอาเงินงานไม่ได้เลย ถ้าฝนตกหยุดแล้วเล่นหนังต่อไปจึ่งจะคิดเอาเงินได้ ถ้าฝนไม่หยุดก็เปนต้องเลิกกันในคืนวันนั้นตกเปนภัพของเจ้าของหนังที่ต้องขาดทุน ในการที่ตั้งจอแลขนเครื่องขึ้นไปแลเล่นจนถึงปล่อยลิงหัวค่ำแล้วยังไม่ได้เงิน

แต่ดูเหมือนจะยังชั่วแก่เจ้าของงานที่ต้องเสียเงินเต็มอัตรา เมื่อหนังยังไม่ทันจับเรื่องฝนตกลงมาหนังเลิกเสีย เจ้าของงานมักบ่นว่า "ได้ดูแต่จับลิงหัวค่ำนิดเดียวฤๅยังไม่ทันดู แล้วก็ยังหัวค่ำอยู่แท้ ๆ ไม่ดึกดื่นอะไรเลยไม่สมควรที่จะเลิก แต่จนใจด้วยฝนมาแกล้งพวกหนังเขาย่อมเล่นไม่ได้อยู่เอง" การที่ฝนมาตกลงระหว่างนี้ ก็เปนภัพของเจ้าของงานโดยแท้ ด้วยเงินต้องเสียเต็มอัตรา แต่ถ้าเจ้าของงานพูดจาอ่อนน้อมกับเจ้าของหนัง ขอลดลาวาศอกแต่ครึ่งหนึ่ง ด้วยมิได้เล่นเหน็จเหนื่อยอะไร ถ้าเจ้าของหนังผ่อนผันตามโดยอัธยาไศรยแล้ว การจึ่งจะตกลงลดราคาเสียแต่ครึ่งหนึ่งได้ ถ้าเจ้าของหนังไม่ยอมตกลง ก็ต้องเสียราคาเดิมที่ได้หากันไว้

นี่แหละการผลประโยชน์ของผู้ซึ่งมีหนังนี้ จะเล่นแต่หนังเปล่าฤาโขนน่าจอก็ตาม ศิริรวมปีหนึ่ง ๆ คงได้เงินส่วนที่เล่นนี้ประมาณสามสิบชั่งฤากว่าขึ้นไป ตามที่ได้เล่นมากเล่นน้อยเปนธรรมดาของหนังอยู่เช่นนั้น

ข้าพเจ้าเรียบเรียงมาด้วยเรื่องหนัง ว่าด้วยเหตุที่ต้องเล่นหนัง, แลวิธีทำตัวหนัง, วิธีทำจอ, วิธีตั้งจอ, วิธีเล่น, ราคาหาไปเล่น, ผลประโยชน์ในการเล่นหนัง, ยุติโดยสังเขปแต่เท่านี้ ฯ

